

RECENZJE

MAREK SOB CZYK *Siła wyższa w rzymskim prawie prywatnym*,
Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2005, ss. 331

W przeciągu ostatniego dziesięciolecia polska literatura wzbogaciła się o szereg wartościowych prac stanowiących monograficzne ujęcie poszczególnych instytucji i zasad prawa rzymskiego tak prywatnego, jak i publicznego, dotąd szczegółowo nie badanych¹. Ukazały się opracowania dotyczące takich zagadnień jak np.: dobra wiara (*bona fides*)², rzymski proces cywilny³ i karny⁴, *tempus ludenti*⁵, infamia⁶, *obligationes quasi ex delicto*⁷ czy nadużycie prawa⁸. Obecnie do grona przybliżonych polskiemu czytelnikowi instytucji i konstrukcji właściwych prawu rzymskiemu dołącza zagadnienie siły wyższej (*vis maior*), opracowane przez toruńskiego romanistę Marka Sobczyka. Jest to pierwsza praca w języku polskim dotycząca tej tematyki w kontekście prawa rzymskiego, wielokrotnie nato-

¹ Por. M. ZABŁOCKA, *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002.

² W. DAJCZAK *Zwrot 'bona fides' w rozstrzygnięciach dotyczących kontraktów u prawników rzymskich okresu klasycznego*, Toruń 1998.

³ J. ZABŁOCKI, *Uwagi o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Geliusa*, Warszawa 1999.

⁴ W. LITEWSKI, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003.

⁵ P. NICZYPORUK, *Żaloba i ponowne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, Białystok 2002.

⁶ B. SITEK, *Infamia w ustawodawstwie cesarzy rzymskich*, Olsztyn 2003.

⁷ T. PALMIRSKI, *'Obligaciones quasi ex delicto'. Ze studiów nad źródłami zobowiązań w prawie rzymskim*. Kraków 2004.

⁸ F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego*, Wrocław 2004.

miast przybliżanej we współczesnym ujęciu cywilistycznym, tak w literaturze dotyczącej prawa polskiego⁹, jak i wspólnotowego¹⁰.

Monografia składa się ze wstępu, zawierającego przedstawienie problemu, metody naukowej i tezy pracy, ośmiu rozdziałów oraz zakończenia, stanowiącego podsumowanie poruszanej tematyki.

Analizując opracowanie Marka Sobczykka można, ze względu na poruszane w nim zagadnienia, dokonać podziału tekstu na trzy części, należy jednak zaznaczyć, iż podział taki nie został wprowadzony przez autora przy redakcji pracy. Wydaje się, iż dokonanie go uczyniłoby układ tekstu bardziej klarownym. W pierwszej tak wyróżnionej części, obejmującej rozdział I, Autor zajmuje się koncepcjami siły wyższej w rzymskich źródłach nieprawnych, głównie filozoficznych (szczególnie Cycerona i Seneki), wychodząc słusznie z założenia, iż współczesna romanistyka coraz bardziej dostrzega potrzebę uwzględnienia funkcjonowania instytucji prawnych na szerszym tle społecznym¹¹. W ramach tych rozważań autor wskazuje kilkanaście terminów, którymi siłę wyższą określają autorzy tekstów nieprawnych (np. *vis maior*, *vis divina*, *casus*, *vis fatalis*, *vis fortunae*, *vis calamitosa*, *vis ventorum* i inne), oraz przywołane zostają jej istotne cechy, takie jak przemożność, nieprzewidywalność i nadzwyczajność zdarzeń. Jako główny przykład siły wyższej wskazywane są zdarzenia wywołane przez siły przyrody: powódzie i sztormy morskie¹², niszczycielska siła ognia¹³, choroby i śmierć nie-

⁹ Np. J. S. PIĄTKOWSKI, *Siła wyższa jako podstawa wyłączenia odpowiedzialności z art. 152, 153 k. z.*, «NP» 19.1 (1963), s. 36 n.; M. OWCZAREK, *Siła wyższa jako przesłanka zwalniająca z odpowiedzialności deliktowej prowadzącego przedsiębiorstwo wprawiane w ruch za pomocą sił przyrody*, «Przegląd Sądowy» 13.1 (2003), s. 51-66.

¹⁰ K. MAGLIVERAS, *Force majeure in community law*, «European Law Review» 15 (1990), s. 460-471.

¹¹ M. SOBczyk, *Siła wyższa w rzymskim prawie prywatnym*, Toruń 2005, s. 26.

¹² M. SOBczyk, *op. cit.*, s. 33, 37. Por. G. HAMZA, *Einige Anzeichen der rechtsvergleichenden Analyse bei Cicero*, «Labeo» 36 (1991), s. 41 i n.

¹³ M. SOBczyk, *op. cit.*, s. 33. Na temat pożarów w starożytnym Rzymie i walki z nimi por. P.[K.] GRABOWSKI, *Strażacy z Wiecznego Miasta*, «Przegląd Pożarniczy» 93.12 (2005), s. 28-29 i literatura tam cytowana.

wolników i zwierząt¹⁴, atak nieprzyjaciela i działania wojenne. Na podstawie przeanalizowanych źródeł autor formułuje wniosek, iż „poza sferą prawa, w rzymskiej filozofii, literaturze i mowie potocznej istniała szeroka, intuicyjna i z natury rzeczy nietechniczna koncepcja siły wyższej”¹⁵.

W następnej części pracy, obejmującej rozdziały II-V, Marek Sobczyk przedstawia rozwój koncepcji siły wyższej w rozstrzygnięciach prawników w zależności od epoki. W okresie prawa przedklasycznego i klasycznego wskazuje przede wszystkim na rozwiązanie Serwiusza Sulpicjusza zachowane w D. 19,2,15,2, będące rozstrzygnięciem kwestii rozkładu ryzyka związanego z dzierżawą gruntu. Pojawia się w tym fragmencie po raz pierwszy w jurysprudencji pojęcie siły wyższej jako takiej siły, której nie można się oprzeć (*vis, cui resisti non potest*). Następnie autor dokonuje niezwykle rzetelnej i szczegółowej analizy tego pojęcia, odnosząc się również do poglądów innych jurystów: Labeo, Jawolena i Ulpiana.

W rozważaniach poświęconych sile wyższej w rozstrzygnięciach jurysprudencji klasycznej autor dokonuje całościowej syntezy zagadnienia wskazując na poglądy dotyczące możliwych źródeł powstania zdarzenia. Warto zwrócić przede wszystkim uwagę na rozważania dotyczące kwalifikacji aktu władzy i czynu człowieka jako siły wyższej, którym autor poświęcił wiele miejsca w pracy. Wydaje się to słuszną decyzją, ze względu na zbyt skromne poruszanie tego tematu w dotychczasowej literaturze. Na podstawie analizy źródeł autor stawia tezę, iż odwrotnie niż często się to przyjmuje Rzymianie najprawdopodobniej nie zaliczali zdarzeń wynikłych z aktu władzy i czynu człowieka do kategorii siły wyższej¹⁶.

Również źródła prawa poklasycznego poruszające temat siły wyższej znalazły gruntowne omówienie w prezentowanej pracy, w szczególności zaś konstytucje cesarzy Karakalli, Aleksandra Sewera i Dioklecjana, jak również cesarzy późniejszych, zebrane

¹⁴ M. SOBczyk, *op. cit.*, s. 33.

¹⁵ M. SOBczyk, *op. cit.*, s. 65.

¹⁶ M. SOBczyk, *op. cit.*, s. 162.

w Kodeksie Teodozjańskim. W tym miejscu należy jednak wspomnieć, iż jakkolwiek pod względem problemu siły wyższej okres rządów dynastii Sewerów przynosi rozwiązania nowe, odmienne od rozstrzygnięć jurysprudencji klasycznej, to umieszczenie ich konstytucji w rozdziale dotyczącym prawa poklasycznego koliduje z powszechnie przyjętym w romanistyce podziałem na epoki, zgodnie z którym panowanie Karakalli i Aleksandra Sewera zalicza się do okresu klasycznego. Trzeba jednak przyznać iż autor uzasadnia ten zabieg „niewielką różnicą czasową między nimi, a konstytucjami poklasycznymi”¹⁷ oraz wskazaniem analogicznego traktowania tych konstytucji w literaturze dotyczącej problemu *vis maior*¹⁸. W odniesieniu do tych źródeł autor wskazuje wyraźną zmianę koncepcji siły wyższej, która ewoluowała od precyzyjnej konstrukcji *vis, cui resisti non potest* w kierunku dalece mniej precyzyjnych terminów, takich jak *fortuna inclemens* czy *infortunium maioris impetu atque dispendium*¹⁹. Przykład ten znakomicie potwierdza tezę o stopniowym upadku prawa i jurysprudencji rzymskiej w epoce poklasycznej.

Rozdział V opisuje koncepcję siły wyższej w prawie justyniańskim, zwłaszcza w ówczesnym podręczniku *Institutiones*. Istotną częścią zawartych w nim refleksji autora jest zaprzeczenie popularnej u wielu autorów tezy o wytworzeniu w prawie justyniańskim subiektywnej koncepcji siły wyższej, wskazując liczne zastrzeżenia przeciwko tej teorii²⁰.

Wielokrotnie na kartach pracy pojawia się solidnie udokumentowana teza, iż rzymska koncepcja siły wyższej miała charakter zdecydowanie obiektywny. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż autor wskazuje również na zastąpienie pojęcia *custodia* pojęciem najwyższej staranności (*exactissima diligentia*), które dokonało się w tym właśnie okresie. Na uwagę zasługuje wskazanie niezwykle istotnego

¹⁷ M. SOB CZYK, *op. cit.*, s. 163.

¹⁸ A. DOLL, *Von der 'vis maior' zur hoheren Gewalt*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris 1989, s. 116.

¹⁹ M. SOB CZYK, *op. cit.*, s. 294.

²⁰ M. SOB CZYK, *op. cit.*, s. 201-202.

faktu określania siły wyższej, w starszych źródłach nazywanej *vis maior*, terminem *casus fortuitus*, szczególnie w konstytucjach Justyniana, poddanych w książce szczegółowej analizie.

Po omówieniu historycznego rozwoju koncepcji siły wyższej autor przechodzi do omówienia funkcji siły wyższej, dającego się wyodrębnić w trzecią część pracy. Obejmuje ono rozdziały VI-VIII. Przedstawiona jest, z godną uznania precyzją, funkcja siły wyższej jako okoliczności egzonerującej. Omówione zostały takie sytuacje jak np. zwolnienie od odpowiedzialności z tytułu *cautio damni infecti*, *damnum iniuria datum*, utrata rzeczy oddanej w zastaw czy też odpowiedzialność z tytułu *custodia*. Następnie rozważania autora koncentrują się na funkcji siły wyższej jako przesłanki rozkładu ryzyka głównie w kontekście kontraktów sprzedaży i najmu. Ostatni rozdział (poprzedzający zakończenie) przedstawia pozostałe, funkcje siły wyższej, takie jak: uzasadnienie udzielenie *restitutio in integrum*, wyłączenie powstaniu obowiązku prawnego czy też uzasadnienie *cessio bonorum*.

Jak już wspomniano monografia Marka Sobczyka jest pierwszym polskim opracowaniem podejmującym problematykę siły wyższej w prawie rzymskim. Jakkolwiek nieco zbliżoną tematykę – konstrukcję *excusatio necessitatis* – przedstawił niegdyś Tomasz Giaro²¹, którego praca wraz z innymi publikacjami wybitnej romanistyki światowej (Max Kaser²², Theo Mayer-Maly²³ i in.) stanowiła ważne odniesienie dla autora, to nie ulega wątpliwości, iż publikacja *Siła wyższa w rzymskim prawie prywatnym* jako pierwsza monografia poświęcona w całości tematowi *vis maior*, uzupełnia istotną lukę w literaturze i zwraca uwagę na rzymską konstrukcję tego ważnego w cywilistyce zagadnienia.

Praca jest z pewnością warta uwagi i to nie tylko badaczy prawa rzymskiego. Wydaje się, iż jeszcze więcej wnosi ona do nauki prawa cywilnego, wskazując na starożytny rodowód tak ważnej dla tej

²¹ T. GIARO, 'Excusatio necessitatis' nel diritto romano, Warszawa 1982.

²² M. KASER, 'Periculum locatoris', «ZSS» 74 (1957), s. 155-200.

²³ T. MAYER-MALY, s.v. 'Vis maior', «RE» 11. A. 1 (1961), szp. 339-347.

dziedziny prawa instytucji. Rozwiązania i konstrukcje o których pisze autor znajdują swe zastosowanie do dziś. Szczególnie widocznie zostało to ukazane w tej części pracy, w której autor wskazuje funkcje siły wyższej, szczególnie w kontekście zwolnienia od odpowiedzialności cywilnej, odwołując się zarówno do rozważań wybitnych romanistów²⁴, jak i znawców współczesnego prawa cywilnego²⁵. Na uznanie zasługuje również szczegółowe potraktowanie tematu, dogłębna analiza rozlicznych tekstów źródłowych i wyprowadzenie na ich podstawie własnych tez i cennych refleksji, szczególnie na temat klasyfikacji aktu władzy i czynu człowieka jako siły wyższej.

W rozprawie i nie udało się niestety uniknąć drobnych niedociągnięć. Zbyt częste wydają się być powtórzenia omawianej wcześniej tematyki, wynikające z przyjętego przez autora układu, który zakłada osobne omówienie rozwoju historycznego koncepcji siły wyższej w poszczególnych epokach i monograficzne ujęcie każdej z funkcji *vis maior*. Jak już wcześniej wspominałem, dające się wyodrębnić trzy części pracy (siła wyższa w źródłach nieprawniczych, siła wyższa u jurystów poszczególnych epok, funkcje siły wyższej) nie zostały należycie wyodrębnione w układzie redakcyjnym tekstu. Autor mógł np. wprowadzić podział na części I, II, III i dopiero później na rozdziały. Z drugiej strony jednak przyjęte rozwiązanie, co prawda sprzyjające powtórzeniom, zwiększa walory dydaktyczne pracy oraz ułatwia jej lekturę szczególnie tym odbiorcom, którzy nie zajmują się prawem rzymskim.

Należy też zwrócić uwagę na niekonsekwentne przytaczanie przez Autora rzymskich imion własnych i ich odmiany. Niekiedy odmieniane są imiona łacińskie (np. „Serviusowi²⁶”) innym razem zaś pojawiają się imiona spolszczone, głównie należące do cesarzy.

²⁴ M. KASER, *op. cit.*; G. MACCORMACK, 'Periculum' «ZSS» 96 (1979), s. 129-172.

²⁵ Np. R. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 21; T. DYBOWSKI, *Odpowiedzialność*, [w:] *Odpowiedzialność prawna przedsiębiorstwa związanego z użyciem sił przyrody. System prawa cywilnego*, III. 1: *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, pod red. Z. RADWAŃSKIEGO, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981, s. 166 i n.

²⁶ M. SOB CZYK, *op. cit.*, s. 73.

Tytułem przykładu – Autor zamiennie stosuje „Cicero” i „Cyce-ron”, nawet na tej samej stronie²⁷. Faktem jest, iż w literaturze pa-nuje daleko posunięta dowolność, przeważa jednak opinia, iż staro-rzymskie osobowe nazwy własne z zasady podlegają spolszczeniu²⁸. Wyjątkiem przyjętym na zasadzie *usus* przez polską romanistykę wydaje się być określenie „Gaius” (nie „Gajusz”).

Monografia Marka Sobczyka *Siła wyższa w rzymskim prawie pry-watnym* dołącza do wspomnianych wcześniej wartościowych opraco-wań, które pojawiły się w romanistyce polskiej w ciągu ostatnich dziesięciu lat. Praca toruńskiego romanisty stanowi cenną presenta-cję rzymskich odpowiedzi na problemy aktualne również we współ-czesnej cywilistyce i jako taka niewątpliwie zasługuje na uznanie.

Przemysław K. Grabowski*

MAREK KURYŁOWICZ, *Prawa antyczne. Wykład z historii najstarszych praw świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, ss. 270

Czytelnik poprzednich książek Marka Kuryłowicza, zwłaszcza takich jak *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie czy Prawo rzym-skie. Historia – tradycja – współczesność*, z pewnością bez wahania weźmie do ręki Jego najnowsze opracowanie *Prawa antyczne. Wy-kład z historii najstarszych praw świata*. I nie zawiedzie się. Książka stanowi bowiem bardzo wnikliwy przegląd starożytnych ustawo-dawstw. W odróżnieniu od dotychczasowych opracowań, jak np. R. Taubenschlaga *Prawo rzymskie prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955 (pomijając już czas jej wydania i opracowanie jedy-

²⁷ M. SOBZYK, *op. cit.*, s. 57, odmiennie A. ZIÓŁKOWSKI, *Historia Rzymu*, Po- znań 2005, s. 15.

²⁸ J. GRZENIA, *Słownik nazw własnych*, Warszawa 2003, s. 29.

* Uniwersytet Warszawski.